

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТА ЕВОЛЮЦІЯ РОЗВИТКУ ІНТЕГРОВАНІХ АГРОФОРМУВАНЬ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ

В статті визначені дефініції понять «інтеграція» та «агропромислова інтеграція», досліджено основні теоретичні передумови розвитку агропромислової інтеграції, узагальнено етапи розвитку інтеграційних процесів в аграрній сфері України. Автор пропонує розглядати агропромислову інтеграцію з позицій макро- та мікроекономіки.

Ключові слова: агропромислова інтеграція, інтеграційні процеси, розвиток, сільське господарство, агроформування.

Постановка проблеми. Агропромисловий комплекс України є результатом цілеспрямованих процесів міжгалузевої інтеграції, суть якої полягає в поглибленні територіальних та організаційно-виробничих взаємозв'язків окремих галузей і видів діяльності, тісно пов'язаних з виробництвом сільськогосподарської продукції, її зберіганням, транспортуванням, переробкою та реалізацією, а також з виготовленням необхідних засобів виробництва для забезпечення аграрного виробництва новітніми технологіями, прийомами й методами господарювання.

Суть інтеграції витікає з системно-синергетичного підходу як об'єднання споріднених чи взаємопов'язаних елементів, що формують самостійні одиниці (структури) і мають певні властивості для виконання спільних функцій, з ефективністю більшою як сума розрізнених окремих складових елементів системи, та управляються як єдине ціле.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок в розвиток теорії інтеграції належить таким відомим вченим: А. Н. Авер'янову, Г. Н. Богачовій, А. А. Богданову, Г. Гегелю, Б. А. Денисову, Б. М. Кедрову, Т. П. Короткову, Г. Спенсеру, Ю. В. Шишкову, В. А. Енгельгарту, І. П. Яковлеву та ін. Поняття інтеграції як економічної категорії в 50-60-ті роки ХХ століття в своїх роботах висвітлювали економісти Л. Я. Бері, А. А. Зворикін, Г. І. Самборський, Г. Г. Шишков, І. Я. Ягодкіна, М. Фрідман, М. Портер та ін.

Сучасний стан інтеграційних процесів в сільському господарстві та розвиток агропромислової інтеграції протягом останніх років привертають увагу багатьох вітчизняних дослідників. Наукові розробки з цієї проблеми висвітлені в працях: В. Г. Андрійчука,

П. С. Березівського, В. І. Бойка, А. Є. Данкевича, І. Козловської, П. В. Крисального, М. Ю. Коденської, М. Ф. Кропивка, М. В. Кузубова, Ю. О. Лупенка, М. Й. Маліка, В. Я. Месель-Веселяка, Т. Л. Мостенської, Ю. О. Нестерчук, П. Т. Саблука, Ю. Сьоміна, О. М. Шпичака та ін.

Формування цілей статті. Метою статті є дослідження теоретичних передумов розвитку агропромислової інтеграції та визначення її основних напрямів. Об'єктом дослідження є інтеграційні процеси, які відбуваються в агроформуваннях. Предметом дослідження є сукупність теоретичних аспектів розвитку інтеграційних процесів в сільському господарстві.

В ході дослідження використано комплекс методів (аналізу та синтезу, монографічний та порівняння), що дозволило отримати науково обґрунтовані результати.

Виклад основного матеріалу. Протягом останнього часу, у вітчизняному сільському господарстві України, спостерігається бурхливий розвиток інтеграційних процесів, найбільш поширеною формою яких є агропромислова інтеграція. В цілому, агропромислова інтеграція для аграрної економіки України не є чимось новим, оскільки основи економічної інтеграції та кооперації були належать таким фундаторами економічної наукової думки М. І. Туган-Барановським [1] та О. В. Чаяновим [2] ще на початку минулого століття.

Як переконують дослідники, інтеграція сільського господарства й промисловості сягає своїм корінням в далеке минуле [3]. Однак, сучасна агропромислова інтеграція має кардинально протилежну економічну природу. Так, у минулі століття поштовхом до зближення та об'єднання сільського господарства і ремесел слугувала недостатня розвиненість продуктивних сил, тоді як сучасні інтеграційні процеси зумовлені високим рівнем поділу праці, розвитком транспортної інфраструктури, логістики, науки, техніки тощо.

Нині вітчизняні науковці виділяють дев'ять етапів розвитку інтеграційних процесів, пов'язуючи їх із особливістю політичних та економічних змінами, що мали місце на теренах нашої держави (табл. 1).

В цілому, погоджуючись із такою класифікацією, пропонуємо деталізувати дев'ятий етап, який хронологічно охоплює період формування ринкових економічних відносин в умовах незалежної України. Даний етап вирізняється кардинальною зміною форм власності, значною їх різноманітністю. Перша половина 90-х рр. минулого століття характеризується реформуванням колгоспів, радгоспів, приватизацією державних сільськогосподарських підприємств з подальшим розпаюванням земель і майна. Трансформація реформованих господарств в організаційні структури підприємницького типу на основі приватної власності відбулась у другій половині 90-х рр. ХХ ст. і лише після цього відновились, а згодом і значно

активізувались процеси агропромислової інтеграції та інтенсифікації.

Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва шляхом концентрації майна та земель сільськогосподарського призначення зумовлена, насамперед, незавершеністю інституційних трансформаційного. На початкових етапах, консолідація великих земельних масивів окремими юридичними особами, в основному, мала стихійний характер. Формуванню вертикально та горизонтально інтегрованих структур сприяло залучення торгово-фінансового та промислового (індустріального) капіталу в аграрну сферу. Інтегровані, таким чином, структури, як правило, є багатопрофільними, оскільки поєднують такі ланки, як постачання ресурсів, первинне виробництво сільськогосподарської продукції й сировини, переробку, транспортування, зберігання та реалізацію продукції. Необхідно відмітити, що діяльність вітчизняних інтегрованих агроформувань, у переважній більшості випадків, є експортоорієнтованою.

Якщо агропромислова інтеграція в період 50-80 рр. ХХ ст. здійснювалась виключно за рахунок адміністративних важелів, то сучасні інтеграційні процеси відбуваються під впливом ринкових законів економіки, що суттєво змінює їх економічну природу, а відповідно, впливає на результативність і ефективність господарської діяльності агроформувань.

Як результат, вагома частка корпоративного сектора представлена потужними вертикально та горизонтально інтегрованими формуваннями, що налічують у користуванні сотні тисяч гектарів сільськогосподарських угідь, характеризуються високим рівнем капіталізації, здійснюють централізоване управління усім процесом господарської діяльності.

Таким чином, опираючись на результати поглиблених наукових досліджень, виокремлено 10-й етап розвитку інтеграційних процесів в аграрній сфері України, який бере початок у 2004 році і характеризується зародженням нових форм інтеграційних відносин та формуванням якістю нового корпоративного аграрного устрою.

Зазначимо, що за визначенням науковців Інституту економіки та прогнозування НАН України під корпоративним аграрним устроєм розуміється «специфічний порядок організації великомасштабного аграрного виробництва на основі концентрації землі, горизонтальної і вертикальної інтеграції виробництва у агрохолдингах» [4].

Розуміння сутності та економічної природи агропромислової інтеграції неможливе без розкриття змісту її понятійно-категоріального апарату. Це, в першу чергу, вимагає визначення змістовної та концептуальної сутності поняття «інтеграція». Термін «інтеграція» походить від латинського слова *integratio* – обґрунтування, від *integer* – цілий, і означає об'єднання в єдине ціле раніше ізольованих частин [8].

Етапи розвитку інтеграційних процесів в аграрній сфері України

Етап	Тривалість етапу та його суть
1-й етап	Дореволюційний період. Кінець XIX – початок XX ст. Характерними рисами були прості форми кооперування, представлені споживчими, закупівельними, виробничими та збутовими товариствами.
2-й етап	Період становлення НЕПу. Поява й прискорений розвиток різноманітних форм кооперації та інтеграції. Домінування принципів добровільності, вагома підтримка держави. Включення до складу сільськогосподарських підприємств частини підприємств з переробки сільськогосподарської сировини.
3-й етап	Тридцять роки XX ст. Створення на базі крупних багатогалузевих сільськогосподарських підприємств аграрно-індустріальних комбінатів (АІК). В основу агропромислової інтеграції даного періоду покладено територіальний принцип управління. Як результат, налічувалось близько 300 АІК, до складу яких входили цукрові та льонопереробні заводи тощо. Форма господарювання – радгоспно-колгоспні комбіновані господарства. Особливості функціонування – єдиний управлінський центр, спільна енергетична база, загальний річний виробничо-фінансовий план, централізований облік, звітність та баланс.
4-й етап	50-60 рр. XX ст. Формування виробничих спеціалізованих трестів. Особливості об'єднання – за окремими видами сільськогосподарської продукції (кормовиробництво, садівництво, овочівництво тощо).
5-й етап	70-80 рр. XX ст. Узяття курсу на міжгосподарську кооперацію і агропромислову інтеграцію. Утворення територіально-галузевих аграрно-промислових комплексів, комбінатів, підприємств.
6-й етап	80-85 рр. XX ст. Створення агропромислових формувань, які інтегрували виробництво сільськогосподарської продукції з її зберіганням, переробкою і реалізацією. Започаткування діяльності галузевих аграрно-промислових формувань на жорсткій адміністративній управлінській основі. Особливості функціонування – централізація інвестиційних ресурсів в межах районних агропромислових об'єднань (РАПО).
7-й етап	85-91 рр. XX ст. Початок перебудови аграрних відносин, які відбувались у рамках загальної економічної реформи. Перехід від адміністративної форми управління до ринкових відносин. Активізується процес утворення багатогалузевих аграрно-промислових об'єднань та консорціумів. Спостерігаються найрізноманітніші їх форми, розміри, склад. Ключова мета – інтегрувати виробництво сільськогосподарської сировини з її зберіганням, переробкою до отримання готової продукції та забезпечення реалізації до кінцевого споживача.
8-й етап	Перша половина 90-х рр. XX ст. Припинення діяльності аграрно-промислових об'єднань у зв'язку з приватизацією переробних і торгівельних підприємств.
9-й етап	Друга половина 90-х рр. XX ст. Становлення ринкових аграрно-промислових відносин, що супроводжуються формуванням нових структур ринкового типу – фінансово-промислові групи, консорціуми, холдинги, корпорації та ін.
10-й етап	Починаючи з 2004 р. – до теперішнього часу. Характеризується зародженням нових форм інтеграційних відносин.

Джерело: сформовано на основі [4, 5, 6, 7].

Досліджуючи еволюцію поняття «інтеграція» слід зазначити, що першим розкрив її економічну сутність О.В. Чайнов, ще в дореволюційний період, визначивши її, як «вид

економічних відносин, що складаються між різними господарюючими суб'єктами в процесі поділу праці» [9].

Ґрунтуючись на принцип цілісності та опираючись на теорію співвідношення живих і неживих систем Г.П. Короткова, у загальному розумінні, пропонує визначати інтеграцію, як «процес руху до більш цілісного стану, що характеризується не лише ступенем взаємопов'язаності всіх елементів, але й, перш за все, зміною властивостей самих елементів» [10].

З точки зору наближеності до функціонування господарських систем інтеграцію слід розглядати, як «добровільне або примусове об'єднання двох і більше раніше самостійних економічних суб'єктів господарювання шляхом встановлення між ними різних типів і форм зв'язків, а також шляхом об'єднання їх властивостей (економічних, технічних, соціальних, виробничо-господарських, інституціональних), з метою забезпечення спільного ефективного співробітництва, орієнтованого на одержання вигоди для кожного з об'єднаних суб'єктів» [11].

Таким чином, під інтеграцією в економіці слід розуміти об'єднання окремих економічних суб'єктів для поглиблення їх взаємодії, розвитку зв'язків між ними. Економічна інтеграція проявляється як у розширенні й поглибленні виробничо-технологічних зв'язків, спільному використанні ресурсів, об'єднанні капіталів, так і у забезпеченні сприятливих умов здійснення спільної економічної діяльності та знятті взаємних бар'єрів [13]. Інтеграція, як економічна категорія припускає зближення і взаємоприспосовування окремих суб'єктів господарювання, що забезпечується концентрацією і переплітанням капіталів, проведенням узгодженої економічної політики [12]. Однак, слід зауважити, що даний підхід до трактування сутності досліджуваної дефініції не враховує таких форм інтеграції, як злиття і поглинання, що нині набули активного розвитку в сільському господарстві України.

Агропромислова інтеграція представляє собою форму концентрації виробництва, при якій відбувається не тільки укрупнення сільськогосподарського виробництва через механізми об'єднання, злиття чи поглинання однієї компанії іншою, а й створюються міцні виробничі зв'язки сільськогосподарських організацій з підприємствами переробної сфери, виробниками основних і оборотних засобів, організацій, що здійснюють виробничо-технічне обслуговування та постачають готовий продукт до кінцевого споживача.

Слід зазначити, що вітчизняними вченими пропонуються різні підходи до визначення сутності поняття «агропромислова інтеграція». Так, П. Т. Саблук тлумачить аграрно-промислову інтеграцію як «процес поєднання (синтез) сільського господарства і промисловості, економічною передумовою якого є безперервність науково-технічного прогресу, що ґрунтується на сукупності виробничих взаємовідносин і різною мірою проявляється й удосконалюється протягом усього розвитку суспільного виробництва» [14].

Подібне за своєю суттю визначення агропромислової інтеграції зустрічаємо у «Економічному словнику агропромислового комплексу», де вона розглядається як процес «зближення і поєднання галузей сільського господарства і промисловості, що веде до органічного синтезу цих важливих сфер суспільного виробництва і праці, їх гармонійної соціально-економічної єдності» [15].

В. Г. Андрійчук зазначає, що термін «агропромислова інтеграція» відображає «розвиток виробничих і економічних зв'язків між галузями і підприємствами агропромислового комплексу, які пов'язані між собою, технологічно та об'єктивно орієнтовані на поєднання їх матеріальних інтересів у процесі виробництва і реалізації кінцевої продукції з сільськогосподарської сировини» [16].

Б. Й. Пасхавер, досліджуючи агропромислову інтеграцію, як «закономірне, економічно обґрунтоване і соціально необхідне явище», зазначає, що вона є «результатом еволюційної дії ряду чинників, пов'язаних з науково-технічною революцією, посиленням суспільного поділу і кооперації праці» [17].

Вивчаючи дану дефініцію з точки зору системного підходу Ю. О. Нестерчук приходить до висновку, що «аграрно-промислова інтеграція – це цілеспрямований процес створення нової цілісності (аграрно-промислової системи) на основі зближення інтересів, зміцнення виробничо-господарських зв'язків й відносин прямих та опосередкованих учасників аграрно-промислового відтворювального процесу» [7].

О. П. Гоголя, аналізуючи доцільність аграрно-промислової інтеграції, виокремлює основні чинники, що її зумовлюють, а саме: «усунення розбалансованості між сільським господарством і промисловістю, що досягається завдяки поєднанню виробництва, зберігання і переробки сільгоспсировини та реалізації готової продукції; зменшення розміру податку на додану вартість; зменшення втрат продукції при її проходженні по технологічному ланцюгу, що досягається завдяки скорочення часу перебування товару на проміжних етапах; підвищення ступеня переробки аграрної продукції та її якості; поглиблення спеціалізації господарств; зменшення ризику і невизначеності в умовах конкурентної боротьби» [18].

Висновки. Опираючись на вагомий науковий доробок вітчизняних і зарубіжних учених та враховуючи об'єкт і предмет даного дослідження, вважаємо за доцільне пропонуємо розглядати агропромислову інтеграцію з позицій макро- та мікроекономіки.

Так, на мікрорівні агропромислова інтеграція представляє собою органічний синтез господарюючих суб'єктів та технологічних процесів через механізми об'єднання, злиття чи поглинання підприємств однієї або різних галузей, що передбачає поглиблення їх взаємодії на основі формування тривалих і стабільних виробничо-економічних зв'язків.

На макрорівні агропромислову інтеграцію доцільно розглядати з позицій функціонування господарських систем. У цьому зв'язку вона являтиме собою розвиток

виробничих і економічних зв'язків між окремими галузями промислового та сільськогосподарського виробництва, що відбувається з одночасним удосконаленням організаційно-економічних відносин між ними.

Список використаної літератури

1. Туган-Барановский М. И. Социальные основы кооперации / М. И. Туган-Барановский – М.: Экономика, 1989. – 333 с.
2. Чаянов А. В. Организация крестьянского хозяйства / А. В. Чаянов – М.: Кооп. изд-во, 1925. – 250 с.
3. Аграрно-промышленные комплексы. Проблемы развития и оптимального функционирования // Онищенко А. М., Лебединский Ю. П., Охмат А. П. и др. / Отв. ред. Онищенко А. М. – К.: Наукова думка, 1976. – 252 с.
4. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація: наук. доп. / [О. М. Бородіна, В. М. Геєць, А. О. Гуторов та ін.]; за ред. В. М. Гейця, О. М. Бородіної, І. В. Прокопи; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. – К., 2012. – 56 с.
5. Багрій Т. В. Роль інтеграції у подоланні кризової ситуації в цукробуряковому виробництві / Т. В. Багрій // Економіка АПК. – 2004. – № 1. – С. 50-52.
6. Нестерчук Ю. О. Історичні аспекти розвитку аграрно-промислової інтеграції / Ю. О. Нестерчук // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Науковий потенціал світу – 2006». – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006. – Том 6: Економічні науки. – С. 38-41.
7. Нестерчук Ю. О. Інтеграційні процеси в аграрно-промисловому виробництві: монографія / Ю. О. Нестерчук. – Умань: Видавець Сочинський, 2009. – 372 с.
8. Сучасна українська енциклопедія. Т. 5. – Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2004 – 416 с.
9. Чаянов А. В. Крестьянское хозяйство / А. В. Чаянов. – М.: Экономика, 1989. – 491 с.
10. Короткова Г. П. Принципы целостности (К вопросу о соотношении живых и неживых систем) / Короткова Г. П. – Ленинград: ЛТУ, 1968. – 160 с.
11. Гамма Т. Н. Развитие интеграционных процессов предприятий пищевой промышленности Украины / Т. Н. Гамма // Бізнесінформ. – 2014. – № 4. – С. 130-135.
12. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА – М, 2002. – 480 с.

13. Головченко Г. Я. Еволюція та сутність інтеграції як економічної категорії / Г. Я. Головченко // Економічний вісник НГУ. – 2009. – № 4. – С. 21-25.
14. Реформування та розвиток підприємств агропромислового виробництва (посібник у питаннях і відповідях) / За ред. П. Т. Саблука. – К.: ІАЕ, 1999. – 532 с.
15. Экономический словарь агропромышленного комплекса / Сост. Крысальный А. В. – К.: Урожай, 1986. – 336 с.
16. Андрійчук В. Г. Економіка сільського господарства: підручник. – 2-ге вид., доп. і перероблене / В. Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.
17. Господарський механізм агропромислового комплексу кризового періоду / Б. Й. Пасхавер, О. М. Онищенко, Л. В. Молдаван [та ін.] / Редколегія: Б. Й. Пасхавер (відп. ред.) [та ін.]. – К.: Інститут економіки НАН України, 2007. – 350 с.
18. Гоголя О. П. Інтеграційні процеси в сільськогосподарських підприємствах / О. П. Гоголя // Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання. Т.2. – К.: ІАЕ. – 2001. – С. 267-271.

ДАВЫДЕНКО В. Н. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ И ЭВОЛЮЦИЯ РАЗВИТИЯ ИНТЕГРИРОВАННЫХ АГРОФОРМИРОВАНИЙ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ

В статье определены дефиниции понятий «интеграция» и «агропромышленная интеграция», исследованы основные теоретические предпосылки развития агропромышленной интеграции, обобщено этапы развития интеграционных процессов в аграрной сфере Украины. Автор предлагает рассматривать агропромышленную интеграцию с позиций макро- и микроэкономики.

Ключевые слова: агропромышленная интеграция, интеграционные процессы, развитие, сельское хозяйство, агроформирования.

DAVYDENKO V. N. SUMMARY OF ECONOMIC DEVELOPMENT AND EVOLUTION OF INTEGRATED AGROFORMATIONS IN AGRARIAN SECTOR

The paper defines the definition of the term "integration" and "agro-industrial integration", studied the basic theoretical background of the agro-industrial integration and generalized stages in the development of integration processes in the agrarian sector of Ukraine. The author proposes to consider the integration of agro-industrial products with macro-and microeconomics.

Keywords: agro-industrial integration, integration processes, development, agriculture, agricultural companies.